

KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTAINK.*)

A közgazdasági eszmemozgalmak komoly napjait éljük. A társadalom minden rétege mozog; mezőgazdák, iparosok, kereskedők értekezleteket tartanak, s az ország legkisebb falujáig elható agitációt indítottak meg gazdasági érdekeik érvényre emelése iránt. Az értekezletekben felvetett eszmék az eszmecserék szárnyán nem csak tovább adatnak, hanem a sajtó s egyleti tevékenység terén újabbal is szaporíttatnak, s azok, a melyek a helyzetnek legjobban megfelelnek, vagy megfelelni látszanak, jelszavakként tüzetnek ki, s hangoztatnak ország-szerte.

E társadalmi mozgalom eszméinek árja átcsapott közügyeink intéző köreibe is. A kormány s az országgyűlés sem maradhatta távol ez eszmemozgalmaktól; közgazdasági- és közművelődési állapotaink ott is élénk érdeklődés és tárgyalások anyagát képezik, tanujelül annak, hogy ez oldalról felfelé megindult mozgalom létkérdések körül forog.

Reám e mozgalom a keserű csalódásból felriadt s komoly veszély félelmétől megkapott ember első megrázkódásának hatásával bír. Látom, hogy anyagi és haladási érdekeink veszélyeztetésének érzete adta e mozgalomhoz az első lökést; de nem tudom még, hogy elcsüggedés avagy komoly tett lesz-e e mozgalom következménye.

Valóban aggályos helyzetben vagyunk. Mezőgazdaságunkat fenyegeti, sőt meg is támadta már az új világ, Oroszország és az aldunai tartományok versenye, s mezőgazdasági terményeink eddigi fő fogyasztójának, a német birodalomnak ellenséges vám-

*) »Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota.« Kiállítási tanulmányképen írta Keleti Károly. (Budapest, 1880.)

és vasuti tarifapolitikája; iparunk fejlődését gátolja az osztrák fejlett ipar versenye s egyáltalán a gyári termelés világversenye. Közművelődésünkre ónsúlylyal nehezedik az elszegényedés s az azzal járó apathia.

És e nehéz helyzettel meg kellene küzdeni annak a földbirtokos osztálynak, melynek nagy- és közép-birtokos része jóformán hitelezőinek kegyelméből él; kisbirtokos része pedig részben szintén adósságai alatt görnyed, s egyáltalán nincs, nem is lehet abban a helyzetben, hogy a válság csapásainak más irányt adhatna. És iparos osztályunk? kézműveseink egy jó része szintén pusztul, nagyiparosaink pedig csak helylyel-közvetel vannak. A kereskedői osztály? az meg jórészt csak félig meghonosult elemekből áll; apró helyi forgalmat közvetít s az általános gazdasági pangás nyomása alatt áll s a magyar culturának számerejéhez mérve, alig számba vehető tényezője.

És hogy a sötét kép teljes legyen: e válságos gazdasági állapot s pusztuló félben levő társadalmi osztályok mellett ott van az állam, küzdve állambáztartási hiányokkal, alig-alig képes arra, hogy a nemzet sorsa intézőinek minden jóakarata mellett is, hathatós segélylyel s támogatással lépjen közbe a válság visszatartására.

Közállapotainknak ily viszonyai között jelent meg Keleti Károlynak Magyarország közgazdasági és művelődési állapotairól a párisi közkiállítás alkalmából írt nagybecsű tanulmánya, melynek a »termelésről« írott részét akarjuk megismertetni a t. olvasóval.

Keleti könyve ugyan ezen kívül érdekes és tanulságos fejtegetéseket tartalmaz a termelést és gazdasági haladást előmozdító eszközökről is, de azokat mellőzzük, mert a mi czélunkhoz, vagyis hazánk gazdasági állapotainak feltüntetéséhez a termelésről írt szakasz is elég anyagot ad a gondolkozásra s egyáltalán oly kép tárul elénk, mely komoly tevékenységre int ugyan, de csüggedni nem enged.

I.

A mezőgazdaságról szóló fejezet hevezetésében felveti Keleti a kérdést, hogy még mindig földművelő ország vagyunk-e, avagy beléptünk-e a kulturállamok, az iparos nemzetek

sorába? E kérdésre a következőkben adja meg a feleletet: a nyugat-európai fejlettebb viszonyú nemzetek sorába nem helyezhetjük magunkat, mert az intensív művelésre sem annyi befektetni való tőke felett nem rendelkezünk, sem az okszerű gazdálkodás azon fokán nem állunk, mint a nálunk előbaladottabb nemzetek; de viszont a Kelet népeinek még alig használt s csak extensív művelt talajával sem rendelkezünk. Mi e kettő közé helyezve, sem annak tudományos s mesterséges termelésében, sem ennek természetadta ingyen áldásában arányosan nem osztozhatunk. E közép-állásunknál fogva tehát nem lehet már azt mondanunk, hogy pusztán földművelő állam vagyunk; de nem is áll érdekkünkben, hogy azok maradjunk.

A mezőgazdaság végcélja az emberek élelmezésére, az állatok takarmányozására s az iparnak a földművelésből kerülő nyers anyagokkal való ellátására irányul. E végcél tekintetében az államok két osztályba sorozhatók. Egyikbe sorozhatók azok, a melyeknek gabnakivitelük van, másikba azok, a melyek gabnabehozatalra fordulnak. Mellőzve a tengerentúli országokat, u. m. Amerika több államát és Ausztráliát, Ázsiából brit Kelet-Indiát meg Japánt, továbbá az észak-afrikai államokat, azt találjuk, hogy Európából csak három államesoport sorozható az exportáló államok közé, u. m. Ausztria-Magyarország, Oroszország és az aldunai tartományok. Ha pedig az importáló országokat tekintjük, s a klimatikus vagy talajviszonyoknál fogva keveset termelő Svéd-Norvég- és Görögországot, valamint a hanyatlott gazdaságú Spanyolországot és Portugáliát leszámítjuk, azt találjuk, hogy a gabona-importra szorult államok sorában állanak nemcsak a legműveltebb és leggazdagabb, hanem egyuttal mezőgazdaságilag is leghaladottabb államok, u. m. Anglia, Francia- és Németország, Svájc, Németalföld és Olaszország s részben Ausztria is.

Az államok ime csoportosulása is megmutatja már az irányt, mely felé mezőgazdaságunkban törekednünk kell; annyi-val is inkább, mivel összes állami és társadalmi intézményeinkkel a nyugati kulturállamokra támaszkodunk; alkalmazkodnunk kell tehát mezőgazdaságunkra nézve is a kulturállamokban uralkodó mezőgazdasági rendszerhez.

A kulturállam szerepe nem vállalható el földművelő ország

által. Amannak viseljük költségeit, hogyan érhetnők be hát emennek a gabona nyers exportjából származó jövedelmeivel?

Különbén is meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy a közel jövőben elvesztjük kétes dicsőségű szerepünket, hogy Európa egyik élelmezőjeként szerepeljünk.

A világ termelésében és gabona-forgalmában eddig is csak kis szerep jutott nekünk; hanem túlbecsültük azt. Csak Oroszország, az Al-Duna tartományainak és Amerikának versenye nyitotta fel szemünket, hogy lássuk csalódásunkat.

Ma már tudjuk, hogy az egész világ évi termelése kenyérnek való gabonában (buza-rozsban) átlag 1045—1050 millió hectoliter, melyből Magyarországra 35—40 millió, vagyis alig 3—4% esik. Ugyancsak kenyérterményekben és lisztben a kereskedelmi egy évi világforgalom 2400—2800 millió forint értékű, miből az európai behozatalra 1230 millió forint értékű esik. Ausztria-Magyarország e forgalomban 33·7 millió frtnyi behozatallal és 93·6 millió frtnyi kivitellel vesz részt. Tudva levő, hogy Magyarország búzát s lisztet Ausztriába is exportál s így hazánk összes kenyértermény- és lisztkivitelét eddigi adataink szerint 75—80 millió frt értékűre vehetjük; vagyis hazánk Európa élelmi szükséglete fedezésében mindössze 6—6·5%-kal szerepel.

Világos tehát, hogy a közel 94%-ot képviselő más exportáló országokkal szemben Magyarország nagyobb befolyást nem gyakorolhat, valamint világos az is, hogy a nagy exporttal már is bíró országok, e még hiányzó kis százalékot is csakhamar magukhoz fogják ragadni.

Annyi bizonyos, hogy eddig is gabnakivitelünkben nem mezőgazdasági fölöslegünket vittük ki, hanem eladtunk annyit, a mennyit birtunk népességünk élelmezésének és mezőgazdasági fejlődésének rovására.

Legjobban megvilágítja ezt egy kis számbeli példa. Franciaország például termel évi átlagban 104·2 millió hectoliter búzát és 26·3 millió rozst, ezen kívül importál kivitelenek levonása után, búzában és lisztben 6·2 millió hectolitert, úgy hogy 36 milliónyi lakosságának egy-egy fejére átlag 3·7 hectoliter kenyértermény és lisztfogyasztás esik. Magyarország évi termése kenyérterményekben 35·5 millió hectoliter, levonva ebből

a gabonában átlag exportált 4·5 milliót, — de a netalán hiányos adatok helyreütése végett nem is reflectálva az exportált lisztre, mely az arányt még kedvezőtlenebbé tenné — esik 15·5 milliónyi lakosságunkra fejenként évi fogyasztásul átlag 2 hectoliter.

Ez egybevetés szolgáljon ntmutatóul, hova kelljen fölöslegünket fordítanunk. Ezt pedig csak úgy eszközölhetjük, ha népünknek oly munkát tudunk szerezni, mely képessé teszi, hogy jobban élelmezhesse magát. Ilyen keresetet pedig csak az ipar biztosít.

Szakítanunk kell tehát azon balhiedellemmel, mintha hazánknek egyedüli üdve az exportban állana.

Eddig nem ismertük helyzetünket s így a hiedelem jogosult volt, hogy rendkívüli hivatás jutott számunkra Európa élelmezésében. Természetes versenytársainkat nem ismertük, mert az 1878. év előtti közkiállításokon találkoztunk ugyan délkeleti szomszédaink és Oroszország buzájával, egyszer s másszor buza-terményeikkel megjelentek az amerikaiak is; de azon kiállításokon mindössze a kvalitással ismerkedtünk meg, s java buzánkat egy ország se verte le; kitünő lisztünkkel nagy tért hódítottunk egyre.

Fokozta bennünk a termelési képességünk határtalansága iránti hitet még az is, hogy a közelebbi évtizedekben közel másfél ezer kilométer termő földet hódítottunk meg osztályozásaink által a kultúrának, s a használatba vett vető-, arató- s cséplőgépek a szüz föld gyors kihasználását s terményeinek piacra vetését előbb ismeretlen mérvben megkönnyíték.

Ma azonban az európai piacokon megjelent concurrentia, s a művelt külföld szemlélete kiábrándíthatott bennünket e balhiedelemből.

Ha csak Franciaországot nézzük is, azt tapasztaljuk, hogy ez ország borral s buzával is túlhalad bennünket. Nálunk átlag 2 millió, ott 6·8—6·9 millió hectare van évenként buzával bevetve. Mi legjobb esetben 25—30 millió hectoliter buzát aratunk egy éven át, Franciaország 104—105 milliót. Nálunk átlag 10 hectoliter számítható hektáronkinti termésül, Franciaországban 20—22 az országos átlag, de egyesek, még pedig nagy számban, 28—34, sőt 38 hectolitert is aratnak ugyanily területről.

Ime a különbség köztünk s egy kiváló iparos állam között. Egyáltalán az ö-szes Európa államai közül csak két, szintén exportáló állam áll mögöttünk. Oroszország s a dunai fejedelemségek, amaz 7—8, ezek 8—9 hectolitert termelvén egy hektáron.

Ily körülmények között nem lehet kétség az iránt, hogy merre irányuljon közigazdasági politikánk. Nem szabad összes közigazdasági fejlődésünknek lehetőségét egy kártyán kockára tennünk, nem arra kell törekednünk, hogy export-állammá, hanem arra, hogy okszerű intézkedések által fejlesztett kereset mellett, tőketermelő iparos állammá legyünk.

Magától érthető egyébiránt, hogy ebből nem az következik, hogy hanyagoljuk hát el mezőgazdaságunkat, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy emeljük azt a lehető legnagyobb tökélyre s a lehető legmagasabb jövedelmezőségre.

A kérdés csak az, hogy mikép történjék az? E tekintetben egészen helyesen utal Keleti Franciaország példájára. Franciaországnak se földje, se talaja, se földnépének munkaképessége nem különb a mienknél, sőt legtöbb tekintetben rosszabb. Klimája, több tengerpartnak lévén birtokában, valamivel előnyösebb, mint a mienk, de már a vizek zabolátlanságával s néha a szárazsággal csak úgy küzd, mint mi.

Nem ezen, hanem oly tényezőkben fekszik tehát az ö és a mi mezőgazdasági viszonyaink közötti különbség oka, melyek az emberi hatalom körén kívül nem esnek.

Franciaországban már a föld elkészítésében is tapasztalhatjuk a mi *more patria* gazdálkodási módunktól eltérő legnagyobb gondot, mely a mély művelésre való eszközök megválasztásában és a szükséges trágya megfelelő mennyiségének megadásában nyilvánul. A gazdasági gépeket, mint mi is tényleg tesszük, kezdetben szintén Angliából importálta, utóbb azonban maga szüksége szerint idomitotta át azokat, s oly tökélyre vitte a gyártást, hogy a külföldi versenyt legyőzte. Trágyázásra nemcsak az istálló-trágyát gondolják, s nemcsak a guanát veszik igénybe, hanem mesterségesen vegyészileg is előállítják azt. Vizeit nemcsak zabolázza, hanem áldozattal s leleménységgel meg is hódítja azok termékeuyitő erejét. Ezeket is tovább megy, s nem éri be a jó műveléssel, hanem a mag-nemesítés-

hez is fog. Eredetileg a mag-nemesítés is az angolok kezében volt; de a mint a francziák ennek fontosságát felismerték, önállóan fogták kezükbe, s ma már a buza, árpa s egyéb vetőmag számos válfajával találkozni, melynek külön neve s oly nemes pedigreeje van, mint akár a versenylónak, vagy a legnemesebb fajú merino-juhnak.

Ebben fekszik annak az oka, hogy a franczia gazda kétszer annyit termel egy hectáron, mint a magyar.

Igaz ugyan, hogy a franczia gazdának tőke áll rendelkezésére, s az nálunk nincs. De Franciaországban sem az égből hullott az alá mannaként, hanem a nép szorgalma s takarékos életmódja és az ipar visszahatása folytán szerezte azt meg a franczia gazda. Nálunk is tőkegyűjtést csak a mezőgazdaság és ipar kölcsönös kifejlesztése s egymásra való kölcsönös hatása tehet lehetségessé.

Magyarországnak iparos állammá kell lennie, mert ha exportgazdálkodásunkat folytatjuk, befektethető nagyobb tőkét nem gyűjthetünk: földjeink minél nagyobb kiszivattyuzására vagyunk utalva, s oda juthatunk a lová Palaestina, Görögország s nagyrészt Italia is jutott: talajunk kimerül.

Mezőgazdasági bajaink orvoslásának egyik főszere egyéb iránt abban is állana, ha végre valahára teljesülne az, hogy gazdaságunkba helyes irányok hozatnának be.

Gazdáink legnagyobb előszeretettel a buzatermelést üzik, s háttérbe szorítják a rozs, az árpa, a répa s a rostos rővények művelését. A rizs- és komlótermelés is teret foglalhatna oly helyeken, a hol ezt a talaji s tőkeviszonyok megengedik.

Egyáltalán el lehet mondani, hogy gazdáink a termelésben leleményességet nem mutatnak. A régi megszokástól még veszteségük árán sem akarnak eltérni. Pedig nem lenne szükség kizárólag a kenyértermények termelésére szoritkozniok, hanem ott a hol sikerrel eszközölhető, különféle kereskedelmi növények termeléséhez is foghatnának. E tekintetben fel is mutatható már több kedvező példa; így köztudomású, hogy hazánk némely vidékein a festő csülleng jó sikerrel termelhető, s az abból készített magyar indigo a párisi világkiállításon is elismerő figyelemben részesült.

Állattenyésztésünk, a földművelés ez édes testvére

is, érdekes világitásban tünt fel a párisi világkiállításon; nagy és komoly tanulságok vonhatók le az ott látottakból.

Minden országnak megvan földrajzi fekvésének, klimatikai viszonyainak, leginkább pedig gazdasági természetének és modorának megfelelő egy vagy több alapja a különböző állatnemekből; de az okszerű tenyésztés és takarmányozás folytán itt sincs kizárva annak a lehetősége, hogy a megfelelő fajok ugyszólván megalkottassanak.

Nálunk e téren a legmagasabb fejlődést kétségkívül a lótenyésztés érte el. Igaz ugyan, hogy milliókat áldozott az ország a lótenyésztés emelésére, de a siker nem is maradt el.

A nemzetközi lóversenyek bebizonyították, hogy a telivérekben a legkitünőbb anyagot bírjuk szolgáltatni, s különösen a párisi világkiállításon kitünt, hogy a legkitünőbb s legtisztább arab vért ez idő szerint Magyarország lótenyésztése bírja s Magyarország az, mely a gyors kocsilovaf s a kitartó könnyűnyergest legjobb minőségben, s maholnap már kielégítő mennyiségben is szolgáltatja nemcsak saját monarchiabeli hadseregének, hanem a külföldiek is.

Mindamellett azonban lótenyésztésünk egyoldalulag haladt, mert jóformán hátramaradtunk az erősebb munkáslovak és a nemesebb carossier tenyésztésében. A nagy nemzetközi lótenyésztésben ugyan részünkre a könnyűlovak tenyésztése látszik kijelölve lenni; de Magyarország elég nagy, talaja, takarmánytermesztési képessége, sőt birtokosainak hajlamai is eléggé különbözők, e szerint hát nem kell feltétlenül meghódolnia a nemzetközi munkafelosztás hatalma előtt, hanem iparkodnia kell a nehezebb lófajok tenyésztésében is szerencsét próbálni s magához ragadni a babért.

Nem dicsekedhetünk a haladás ezen fokával a szarvasmarha-tenyésztés terén. Erre nézve elvként lehet felállítani, hogy minél fejlettebb gazdasági kulturával, minél intenzívebb földmiveléssel s gazdagabb iparral bír valamely ország, annál inkább háttérbe nyomul ott az igavonómarha s helyébe lép a gazdagabban fizető tejelő marha vagy a husadó marha. Ez utóbbira látunk legtöbb súlyt fektetve Angliában, mely óriási hizó állataival első helyen áll. Tejelő marha tekintetében ott látjuk versenyezni a sik, de nedvdús legelőkben bővel-

kedő Hollandiát, a hegyes, de növénydús Svajczt s mindkét tekintetben ott küzd az első helyen s ngyszólván teremt új fajokat Franciaország.

Nálunk, a mi mezőgazdasági viszonyainkhoz mérve, még túlsúlyban az igásfaj van, mely extensiv gazdálkodásunk mellett izmos, csontos testével, gyors járásával silány takarmány mellett is meglehetősen erőben tartható s reánk nézve megbecsülhetlen kincs. Nem is kell nekünk e faj megváltoztatására, hanem igen is kell annak nemesítésére gondolnunk.

Ez a marhafaj a mi alföldünkre mintegy teremtve van; az északnyugatról keletdélnek nyuló s éjszakkeletről délnek kanyarodó hosszú kárpáti hegység némely vidékein azonban már a tejelő faj is nagy mérvben meghonosítható lenne.

Marhafajaink nemesítését a meglevő anyag kellő gondozásával eszközölhetjük legcélszerűbben. A francziák is csak elvétele hoztak be Angliából s Svájczból egy pár kitűnő atyaállatot, melyekkel a lehetőleg megfelelő anyák után, folytonos szigorú megválasztás mellett, de egyuttal beltenyésztés alapján több határozott és állandó marhafajt létesítettek. A svájcziai is nem az anyagot változtatták meg, hanem szintén okszerű beltenyésztés által iparkodtak marhafajaikat megnemesíteni.

Juhászatunk eddigi főiránya a gyapjutermelés volt. Vannak ugyan az anyaország felvidékén s Erdély több vidékein tejelő juhászataink is; de ott is csak részben veszt a gyapjú jelentőségéből; hústermelésre azonban a birkáknál még nem tértünk át.

A magasabb culturájú államokban, Angliában s Franciaországban már a juhtenyésztésnél is az élelmezés, a hústermelés lép előtérbe. Egyelőre még mi maradhatunk az eddigi gyakorlatnál, de figyelemmel kell már a hústermelésre is lennünk.

Sertés tenyésztésünkben eddig a zsirtermelés volt a fő. E tekintetben Európa egyik sertésfaja sem versenyezhet a mi sertéseinkkel. A kereslet azonban főleg a hús felé irányul. Ezt az irányt szem előtt kell tartanunk, s sertés tenyésztőink nagy része bátran szakíthat az eddigi iránynyal s áttérhet a hústenyésztésre.

Egyáltalán nálunk a hústermelés kimondhatatlan hátra van. Az idei május havában a Budapest főváros élelmezése

íránt tartott enquében a kihallgatott szakértők csaknem egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy a fővárosban elfogyasztott húsnak 5—10°/_o-ka kitünő minőségű, 15—30°/_o közép minőségű, a többi rosz. Ez a tény magában véve eléggé bizonyítja, hogy nálunk az állattenyésztésnek a jövőben a hústermelésre az eddiginél nagyobb gondot kell fordítania.

II.

Erdőterményeink méltó elismerésre találtak a párisi világkiállításon is. A kiállításon megjelent nemzetek között az elsők sorában állottunk velük. S ez igen örvendetes tény, mert az erdőterményekben nemzeti vagyonunk egyik legbecsebb kincse fekszik, nemcsak a bennük rejlő értéknél, hanem az erdőnek a klimatikus viszonyokra való hatásánál is. Bár nem lehet tagadni, hogy ez utóbbi tekintetben az egymásra következő száraz és esős évek czáfoló okot szolgáltatottak azok ellenében, a kik az erdőknek a klimatikus viszonyokra vonatkozó irányozó hatását vitatták; annyi azonban bizonyos, hogy az erdők letarolása által a talajnedvesség mindenestre kevesedik s ez a csapadékokat is kevesbiti, s a mi a fő, a koronáiktól megfosztott kopár hegységeken minden akadály nélkül rohanhat alá a víz, s ezért az erdők elpusztítása e szempontból is kár.

És mi ennek daczára is pusztítottuk erdeinket; pusztítjuk századok óta s különösen pusztítá azokat a mult évtized szédelgő vállalkozása.

Az erdőkezelésben nálunk főleg csak az állam és az alapítványok erdei kezeltetnek okszerűen, a magán gazdaságokban azonban kisebb-nagyobb kivétellel nagyrészt el vannak azok hanyagolva. Ez utóbbi tekintetben főleg az erdőtörvény hiánya okozta a bajt. Az erdőtörvényt megkaptuk; de tartani lehet tőle, hogy a törvény drákói szigorú intézkedései nem fognak kellően fogatosittathatni.

Pedig az erdeinkben üzött vandál gazdálkodás szempontjából szükség lenne rá. Az még csak hagyján, hogy itt-ott tulságos vágások tapasztalhatók; azonban a kapzsi oktalanság, mely pillanatnyi haszonért feláldozza egész nemzedékek, egész vidékek jólétét, s az orgyilkos pusztítás, melyet láttatlanul, de állan-

dóan az erdőt lakó köznép elkövet: az bűn. A kecskepásztor oláh, a marhát legeltető ruthén, a birkás tót, a faizás és legeltetés szolgálománya czimén jár-kele az erdőn, irtva, vágva, háncsolva, felgyújtva egyes fákat s egész erdőrészeket, csak hogy barmának egy darabka legelőt kerítsen, nem gondolva vele, hogy egész erdőrészek kötöttsége fogy vele s csenevész el általa. Még székelyeinket se vehetjük ki egészen e megrovás alól, kik az erdőt, melyre nagyrészt utalva vannak, szintén nem tudják kellően megbecsülni. Talán nem pusztít a székely oly erőszakosan, mint az említett honfitársak, de azzal, hogy azt az ezer meg ezer fiatal fenyőt, melyet évről évre semmit sem őrző kerítésnek rendszertelenül levág, hogy télen át felűtve, tavasszal újjal pótolja, csak satnyítja az erdőt.

Nincs ugyan módunkban, hogy az állam ott, a hol szükségesnek tartja, a magánerdőket magához váltsa, mint ez Poroszországban történik. Azonban viszonyaink között, ha rendet akarunk erdészetünkbe hozni, mellőzhetlen az, hogy az egyes birtokos meg legyen szorítva a saját érdekén kívül, az ország érdekeire is befolyással levő erdőbirtokának korlátlan használatában. Viszont oly esetben, midőn valamely erdő véderdőnek nyilvánítatik, főleg ha elpusztult területnek újra beültetéséről van szó: a költségekhez az ország, vagy az érdekelt vidék is járuljon. Arra sincs módunk, hogy az erdei szolgálmat állami úton megváltsuk; de a kihasználást korlátoznunk kell.

Erdőterményeink értékesítésénél egyelőre főleg az exportra vagyunk utalva; az export e téren indokolt is, czélszerű is, sőt annak még fokozása kívánatos.

Francziaország, Olaszország, Németország, Spanyolország, Portngallia, Hollandia, Dánia itt-ott kerti műveléssé fajult erdészetük mellett is importra szorultak. Az erdei terményekben tehát Európában csak két concurrensünk van: Svéd- és Norvég-, meg Olaszország. De az előbbinek faterményei immár fogytán vannak, az utóbbinak erdei pedig nem bírnak oly tulajdonsággal, melyekkel komoly és veszélyes versenyzőül léphetne föl velünk szemben.

Ujabban azonban itt is Amerika concurrentiája Angliában, Afrikáé Francziaországban, Boszniaé és az aldunai tartományoké meg Közép-Európában fenyeget bennünket. De ezen versenynyel

is megküzdhetünk gyors növekvésű, változatos s kitünő minőségű fanemeinkkel.

Erdei termékeinkkel tehát iparkodjunk minél sürűbben megjelenni az európai piacokon, hogy megszűnjék az az állapot, hogy e becses kincsünk jó része lábán korbadjon el.

De mindamellett nem szabad felednünk azt sem, hogy valamint a mezőgazdasági termények kivitele, úgy az erdőtermények exportja sem mutat gazdasági fejlettségre s nem hoz nagy vagyonosságot.

Iparkodnunk kell tehát e téren is, hogy ha már fennforgó viszonyaink között exportra vagyunk utalva, legalább ne vigyük ki a nyers tűzifát ipari viszonyaink szegénységi bizonyítványaként.

Meg kell hát honosítani az erdei ipart. Magán gazdaságaink, úgy látszik, nem bírnak kellő érzékkel ez iránt. De ha a mi magán tulajdonosainkban nincs meg erre a kellő kezdeményezési hajlam, ha nincs vállalkozó szellemük, mint nem volt arra sem, hogy terményeikkel, mint tették azt Ausztria nagybirtokosai, Párist meglátogassák: ám ragadja meg a kezdeményezést az állam.

Nem is vagyunk immár e téren sem minden kezdemény nélkül. A párisi világkiállítás is megmutatta, hogy az egyszerű s fűrészelt árutól a parkettig, a nyers dongától a remek hordóig az erdei iparnak nemcsak anyaga megvan, de van hozzá munkaerő s értelmiség sem hiányzik. Csak kettő hiányzik: a tömegesebb vállalkozási szellem és a tőke.

De addig is, míg ez irányban haladhatunk, közgazdasági politikánknak arra kell irányulnia, hogy az export megkönnyíthessék. S e tekintetben vajmi sok a kívánni való. Németország visszataszít vámpolitikájával s vasutaink nyomják erdőterületeink értékesítését helytelen tarifátételeikkel. Valóban igazán mondja Keleti, hogy egynémely hazai vasuttársulat oly tarifapolitikájával kell küzdenünk, mely minden más országbeli terménynek előnyt ad differential tételeiben a magyar fölött.

Az erdészeti után térjünk át Keleti könyvének a szőlőszetről és borászatról szóló szakaszára.

Magyarország áldott borvidék, melynek természeti előnyeivel csak kevés ország mérkőzhetik, túl egyik se szárnyalja.

Némely szőleink talaja unikum; vannak szőlőfajaink, melyek klimatikus viszonyaink hosszú befolyása alatt annyira sajátunkká váltak, hogy utánuk oly bort szűrhetünk, mely ritkítja párját széles e világon s ezen kívül a külföld bármelyik szőlőfaját meghonosíthatjuk, mindeniknek találván megfelelő fekvést, földet és meleget.

És mindamellett is e gazdag kincsünket nem használtuk ki kellőleg. Termelésünk nagysága iránt is sokáig csalódásban éltünk; csak az újabbi szőlőszeti statistika mutatta ki, hogy évi bortermelésünk 5—15 millió hectoliter körül inog.

A bornál is ismétlődik az, a mit a gabnatermelésnél mondtunk. Ha nincs termés, inség fenyeget, ha van, de a külföldnek nem igen kell, potom áron vagynnk kénytelenek elvesztegetni. Avagy kell-e indolentiánk bizonyítására szomorúbb tény, mint az, hogy az 1878. évi bő bortermést, hordó hiján, nem voltak képesek bortermelőink elhelyezni; pedig Magyarországon millió tonna számra van a hordó-dongának való fa.

E bajainknak egyik főoka az, hogy szőlőtermelés és borkezelésben nincs meg a kellő munkafelosztás. Bár nyelvünk az európai nyelvek között a legtisztábban fejezi ki a bortermelésben rejlő földművelési és ipari elemet, a szőlőszetet és borászatot, külön szóval jelölven meg mindegyiket, mind a mellett egy nagyobb bortermelő nemzet se vegyíti annyira a kétnemű foglalkozást, mint mi. Nálunk minden kisbirtokos és kapás nemcsak maga ülteti, nyesi, kapálja, szüreteli szőlejét, hanem maga szüri, festi borait is. Ily körülmények között rendszeres bortermelésről, kezelésről és termelésről szó sem lehet.

Igy minden erőlködések mellett sem sikerült a külföldön állandó borpiacot nyernünk. És pedig Keleti szerint két okból; először: mert soha se tudtuk termelésünket rendszeresen és borvidékenkint bemutatni és megismertetni a külföldön; másodszor: mert néhány műkedvelő fellépett ugyan kitűnő anyagú, gondosan kezelt egy pár palaczk finom borral, de ha ugyanabból többet kértek, vagy nem tudott adni, vagy ha elfogadta is a megrendelést, nem tudta lelkiismeretesen teljesíteni azt.

E baj mindaddig meglesz, míg összes szőlő- és bortermelésünk gyökeres reformon nem esik át, s míg a szőlőszet határozottan külön nem választatik a borászattól. El kell jönni az

időnek, hogy a nagy borkereskedő, vagy a pincze-egylet tövén veszi meg a szüretet, vagy legfeljebb a mustot s a borkezelést már itt kezdi meg és nagy pinczéiben elegyítve, simítva, palaczkéretté téve borait, így bocsátja a hiteles czég és megbízható, igazi név alatt áruba.

Életbe kell hát hívunk a Korizmics László által javaslatba hozott borcsarnok, vagy pincze-egylet intézményét. De szükséges továbbá, hogy állami közegek közbejöttével szakértők által állapittassanak meg borvidékeink, konstatáltassék, hogy mely vidéknek miféle venyige felel meg legjobban; törekednünk kell, hogy csak egyidőben érő szőlőfajok neveltessenek egy-egy hegyvidéken s azon szőlőfajok, melyek más-más jellegű bort adnak, a szüretelésnél elkülöníttessenek.

Csak ha olykép megvetettük borászatunk alapját idebenn, csak akkor mehetünk ki a siker kilátásával külföldre is és akkor, ne tartsunk tőle, lesz is kelete borunknak, csak termelni tudjunk annyit, a mennyi kívántatni fog.

III.

Az ipari termelés állapotáról szólva, előre kell bocsátanunk a bányászatot, mert igaz ugyan, hogy a bányászat, mint ilyen az őstermelés egyik nemét képviseli, de annak egyik, hogy úgy mondjuk leánya, a kohászat igen fejlett iparág, mely kész gyártmányaiban a legkomplikáltabb géprészeket szolgáltatja, s öntvényei némely részével a műipar terére is átcsap. A párisi világkiállításon is együtt voltak a bányászat és a kohászat terményei bemutatva.

Az arany és ezüst, mint értékmérők s a drága kövek, mint az emberi hiúság tárgyai megtarták ugyan fontosságukat a bányászatban is, de fontosságra nézve határozottan föléjük emelkedett a kőszén és a vas.

Nekünk a kőszén és a vas tekintetében nem kedvezett a természet. Vannak gazdag vastelepeink, de hiába keressük közelében a kőszén. Vannak széntelepeink, de nincs közelükben az általuk olvasztható érc. S a mi szénünk van is, legnagyobb részt silányabb minőségű barnaszén, mely koholásra alkalmatlan lévén, nem engedi kifejteni azon hőfokot, melyet a haladottabb kohászat mai állása igényel. Mennyivel másként van ez a britt

szigeten, a hol a vas és a kőszén ugyszólván egy ágyban fekszenek!

De azért nem kell kétségbe esnünk. Nem szükséges küzdenünk az angol tömeges és a belga olcsó termelés ellen; kísértünk meg minőségi harczzal. A bessemer-aczél gyártás fogásait mi is megtanulhatjuk; a Siemens-féle fűzelőt mi is alkalmazhatjuk. Nem szükséges tehát drága kobalt- és nikkell-érczeinket nyersen Angliába küldenünk, s vaskövünket a sziléziai olvasztókba szállítanunk.

Igaz ugyan, hogy nincs tőkénk, nincs eléggé sűrű népességünk. Ámde hozzánk kell vonni azt a külföldről. Védvámra ugyan nincs szükségünk: de szükséges, hogy a hazai szükségletet, a mennyire lehet, hazai termeléssel fedezzük.

Hogyan állunk azonban a szó szoros értelmében vett iparral; ez a kérdések kérdése!

Nincs tér közgazdasági életünkben, mondja Keleti, melyen a nézetek merevebben szemközt állanak, mint az iparra vonatkozólag. Vannak, kik máris az iparos államhoz közel állónak képzelik országunkat; míg mások az ipar meghonosulásának még lehetőségét is tagadják. Némelyek a kézműiparnak, mások a gyári iparunk jósolnak hazánkban jövőt. Némelyek csak a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágaknak, mások meg már a pamut-iparnak is biztos jövőt prognosztizálnak.

Ilyen ellentétesek a nézetek az iránt is, hogy mikép kellene az ipar egyes nemeit meghonosítani. Némelyek kormánysegélytől, a védvámoktól, mások az öntevékenységtől és a cooperatiótól várnak mindent.

Az általános tudat, hogy Magyarországnak felvirulásához fejlett iparra is szüksége van, évtizedek óta a nemzet közvéleményének óhaja. S ehez képest már első parlamenti felelős kormányunk közvetlen segély- és előlegnyújtás, adóelengedés s ipariskola felállítása által törekedett az ipar emelésére s csakugyan ebben az időben és az azt megelőzőtt védegyeleti mozgalom folytán több oly gyár alakult, mely még ma is virágzó vállalatot képez. Sőt az osztrák uralom sem tehetette, hogy e téren legalább a törvényhozási utat ne egyengesse. Így keletkezett már 1854. évben az ipartörvényjavaslat, mely 1860. évben fő elveire nézve törvénynyé is vált. A czéhrendszer meg-

szüntettetett, a remekelés eltöröltetett s valamennyi képesítettnek szabad verseny biztosított.

Az újabb keletű magyar ipartörvény az illető ipar megtanulásának semmiféle igazolását nem kívánja; csak hogy nem rendelkezvén elég szabatosan a feloszlott céhek helyébe lépendő másnemű ipartársulatról, se nem szabályozván az ipari segéd-személyzet és vállalkozók közötti viszonyt, oly zavart s zabolátlanságot eredményezett, melyből ipari haladásunkra nézve üdvös lendületet hiába várunk. Pedig az iparos életben a szabadságon kívül rendnek is kell lenni, mely a szabadságot engedi ugyan működni, de nem engedi meg, hogy vele visszaéljenek; kézműves osztályunknak a korlátlan szabad ipar kétségkívül sokat ártott, de bajainak kutforása nemcsak az; a fő az iparos osztály indolentiájában, rendezetlen viszonyainkban s a haladási érzék hiányában fekszik.

Az, hogy nekünk iparra van szükségünk, kérdés tárgyát sem képezheti; kérdés az, hogy mikép fogjunk iparunk felvirágoztatásához.

Viruló iparhoz szükséges: nyers anyag, segéd-anyag, népesség, tőke s hitel.

Nyers és segédanyagoknak bővében vagyunk. Népanyagunk is van, csak ne tekintsünk az alföldre, mert az nem iparos vidék, hanem tekintsünk észak felé, hegyes vidékeinkre, melyek iparra vannak hivatva. Tőkénk s hitelünk is lesz, csak komolyan kell látni a munkához; a pénzes nyugot: Anglia, Franciaország, mely a tengeren túli államokban a szédelgő vállalatokban oly sok milliót elvesztett, szívesen hozza hozzánk tőkéit, ha látja, hogy nálunk szilárd alapon nyugvó vállalatokba helyezheti el pénzét.

Ki fejtse hát ki az iparteremtő tevékenységet, az érdekeltek, a társadalom, avagy az állam?

Ha komolyan vesszük helyzetünket, mind a háromnak megvan a maga fontos szerepe.

A kézművességnek megvan a maga szerepe ott, a hol az egyéni képzelet, a műgond szükséges; a gyáriparnak a tömeges termelésben.

Mindamellettt túl vagyunk azon a koron, midőn a kézművesek erősítése a hazai ipar önállósítását jelentette, — ma az

országos ipari tevékenységnek főleg a gyáripár meghonosítására kell irányulnia.

Ezzel azonban nincs had üzenve a kézművességnek, hanem sürgettetik a helyes munkafelosztás. Maradjon meg a kézműves iparnak, a mi mai nap is birodalmába tartozik, és ebben nyerjen állami támogatást; a teret azonban, a hol a gyáriparral nem versenyezhet, engedje át annak.

Az állam szabályozza a munkásviszonyokat, gondoskodik a kellő szakoktatásról s intézkedjék a hitelviszonyok lehető előnyös szervezetről; a mi ezen túl van, az a társadalmi tevékenység körébe tartozik.

Az állam egyes iparosokat, iparos társaiknak megrontása nélkül nem segíyezhet. Máskép áll azonban a dolog a nagy gyáriparral, melyet még létre kell hozni. Itt már indokolt, hogy a vállalkozót is keressük s azt oly kedvezményekkel kecsegtessük be, hogy a kezdet nehézségeivel megküzdhessen.

Mi a szövő és fonó ipar termékeiből éveukint 50—60, a selyemárúkból 40—50, a bőrpar terményeiből 15—20, a vas-, aczél- s fémárúkból, nem szólva a vasuti felszerelésről, 25—30, gépekből 6—8, különféle apró árúkból 25—30 millió értékűt hozunk be külföldről. Ha ezen ipari szükségnek csak harmadrésze termeltetnék is benn az országban, 60—70 millió forintot takaríthatnánk meg nemzeti budgetünk számára.

Az iparos mozgalom, mely országszerte megindult, nem divatos áramlat ezuttal, hanem a szükségérzet kifolyása. Hanem hiányzik benne az összhang, az erő, a tervszerűség.

Az iparfejlesztés hosszú évek munkáját képezi s megvalósítása milliókkal jár; de tisztában kell lennünk vele, hogy ez irányban dolgoznunk kell, s hogy e milliók alól ki nem vonhatjuk magunkat, ha azt nem akarjuk, hogy a politikailag független Magyarország anyagilag tönkre ne menjen.

*

Ime megismertettük Keletinek termelési viszonyainkról mondott nézeteit.

Komoly helyzetből levont komoly következtetések ezek. Némelyekkel azonban meg kell toldanunk azokat.

Közgazdasági bajaink javítására tervszerű organikus működésre van szükségünk.

A javítást kezdenünk kell már a családban, okszerű takarékoság és a magán gazdaságokban tervszerű komoly tevékenység által.

Rendeznünk kell a társadalmi tevékenységet az egyleti élet s szövetkezés kifejlesztésével.

Összhangba kell hoznunk a társadalmi tevékenységet a községi, megyei s állami tevékenységgel.

Az utóbbi időben, különösen az 1879/80. évi országgyűlési ülés alatt sok történt e tekintetben. Az országgyűlés s a kormány felismerték a helyzet veszélyes voltát s nagyobb szabású intézkedések történtek a közgazdasági politika terén. Mindenekelőtt a mult évihez képest nagyobb összegek szavaztattak meg a földművelési érdekek előmozdítására; a vasutaknak államosítása tetemesen előbaladt; a déli vasut egyik kiágazása megvétetett, a tiszavidéki vasut államivá tétetett, a budapest-zimonyi vonal kiépítése megkezdett s a helyi érdekű vasutakra vonatkozó törvény meghozatott. Nagy előhaladás történt a vizi utak szabályozása terén is. A Duna gönyői ágának szabályozása megkezdett, a lánczhajózás intézményének meghonosítása kezdeményeztetett s a mi a fő, a Tisza-szabályozás szerencsés befejezésére oly összegű kölcsön szereztetett, mely mellett valószínűleg lehetséges leendő nagy művet befejezni.

Az adótörvényhozás is némely oly intézményt mutatott fel, mely az államkincstár helyzetén könnyít, s az adók terheit arányosabbá teszi. A luxusadók eltörlésének megvan az a jó következménye, hogy az ipar némely ágai megszabadultak egy nagy tehertől s adórendszerünkben kiesett egy adóztatási félrendszabály. A cukoradó-novella először szaporítja az állami jövedelmeket, másodsor megszünteti azt az aránytalanságot, mely a sajtókra s a diffuseurökre berendezett gyárak között előállott.

Figyelemre méltó egyébiránt az az álláspont is, melyet kormányunk és az országgyűlés a mezőgazdák és az iparosok congressusaiból kiindult mozgalommal szemben elfoglalt. A mezőgazdák s iparosok vérmes reményei nem teljesültek ugyan mindenben, de üres kézzel sem bocsáttattak el. Az ipartörvény revisiója munkában van s remélhető, hogy keresztül fog hatolni az az eszme, hogy a közgazdasági ministerium minden

ontosabb actusaiban az országos gazdasági egyesület meghallgatása után jár el.

Hasonlóan örvendetes haladás mutatkozik a társadalmi tevékenység terén is. A megyei gazdasági egyesületek mindinkább terjednek s remélhető, hogy rövid idő alatt nem lesz megye, melynek gazdasági egyesülete ne lenne. A vidéki gazdasági egyesületeknek szövetkezése s az országos gazdasági egyesületbe való egyesülése szintén közel áll a befejezett tényhez. Ez által remélhető, hogy a gazdasági egyesületek tevékenysége egyöntetűbb s sikeresebb lesz. E téren egyébiránt a legérdekesebb kezdemény az országos gazdasági egyesület védnöksége alatt álló és az egyesületből kiindult szövetkezeti mozgalom. A különféle hitel- s termelési szövetkezetek, melyeknek létesítésén fáradozik az egyesület, egy új elemét hozhatják be a vállvetett tevékenységnek. Valóban alig lehet gyakorlatibb dolgot képzelni, mint azt, hogy egy község, egy vidék lakosai összeállanak, szövetkeznek, hogy pincze-egyletet, sajtkészítési telepet stb. alakítsanak. Az eszme helyes, érdekekkel nézünk elébe, hogy annak gyakorlati megvalósítása mily mérvben sikerülend.

Hasonló irányban indult meg az iparfejlesztő mozgalom is; bár kevesebb eredményt mutathat fel eddig, mint a gazdák mozgalmi. E téren is az egyesülés s szövetkezés körül mozog a kezdeményezés és alkotás; azzal a különbséggel azonban, hogy a gazdák mozgalmát maguk a gazdák, az iparos érdekek előmozdítását pedig a maecenások buzgó serege irta zászlajára. Nem is igen lehetett máskép. A mi iparos-osztályunk nem áll a műveltség azon színvonalán, hogy saját kebeléből emelkedhetnének elegenden olyan férfiak, a kik az iparos érdekek szószólóivá lesznek. Ily körülmények között tehát azoknak kellett az iparos érdekek képviselőjét kezükbe ragadni, kik bár maguk nem iparosok, de át vannak hatva azon nagy fontosságtól, melylyel az iparfejlesztés hazánkban bír. Mi is abban a nézetben vagyunk, hogy az iparfejlesztésnek körülményeink között felülről kell megindulnia. Sajátságos viszonyaink között magának az államnak sem kell visszariadnia, hogy az ipart adókedvezményekkel stb. erősítse. Nagyot lendíthetne egyébiránt, különösen a gyáripár meghonosításán a tőkepénzesek vállal-

kozása is, különösen most, midőn a tőke bőségben van: kívánatos lenne, ha e téren kezdeményezőként lépnének fel azok, kiket születés, állás, befolyás oly polczra helyezett, a honnan bizalomgerjesztőleg hangzik el a kimondott szó. A pénzpiac rendezesen bizonyos áramlatokat követ. Most divatban vannak az állami és az állam által garantírozott vállalatok papírjai. Ez az áramlat azon vállalati szédelgés szüleménye, mely az 1874. évi tőzsde-válságban érte el tetőpontját. Akkor minden, még a legszédelgőbb vállalat sikre is talált hívőkre. A kiábrándulás megfélemlíté a tőkepénzeseket; ma a legszolidabb vállalattól is félnek, ép azért iparkodik mindenki megtakarítását állami értékekben elhelyezni. Ez oly anomalia, mely soká nem tarthat; el fog következni, valószínűleg nemsokára elkövetkezik az az idő, midőn a tőkepénzeseknek a magán ipari vállalkozástól való félelmük elenyészik s megnyitják erszényeiket szolid ipari vállalatok létesítésére is. Nekünk ezt az alkalmat kell jól felhasználnunk, s ha sikerülend a kedvező alkalmat kedvező időben megragadnunk: iparunk fejlődése rendkívüli haladást tehet.

Midőn e sorokat írjuk, e téren még figyelemre méltó mozgalom nem indult meg; bár a magyar vasuti bank, mely a helyi érdekű vasutak létesítésén kívül a közgazdasági vállalkozás előmozdítását is feladatául tűzte ki, oly intézetté alakulhat, mely e téren is örvendetes lendületet idézhet elő. Meg vagyunk azonban győződve, hogy az ipari vállalkozásnak fel kell virulnia Magyarországon is, mert lassan-lassan mindazon tényezőkkel rendelkezni fogunk, a melyek mellett az ipar nálunk is kifejlődhetik s megizmosodhatik.

Abhoz azonban, hogy a magyar mezőgazdaság olyanná váljon, mint Nyugat-Europa míveltebb államainak mezőgazdasága, hogy az ipar meghonosítása iparos állammá tegyen bennünket, szükséges, hogy köznépünk, közép és felsőbb osztályaink benn a családban, s künn a társadalmi tevékenységben az eddiginél helyesebb és egészségesebb irányban haladjanak. Számítani, a jövedelmek és kiadásokat összhangban tartani, dolgozni s takarékoskodni: ezek azon jelszavak, melyeknek minden osztályú magyar családban jelszóvá s valósággá kell lenni; mert csak ez adja meg a közgazdasági tevékenység alapját.

És társadalmunknak is át kell alakulnia. A mi mostani társadalmunk osztályok mozaikszerű conglomerálása. A földbirtokos osztály egymagában elzárt kasztszerű állást foglal el az iparos s kereskedő osztálylyal s ez viszont azzal szemben. Ez izoláltság mellett valamint nincs organikus társadalmi szövetkezetünk, ugy nincs organikus társadalmi tevékenységünk sem. Mondhatni, alig van Európában állam, a hol a földbirtokos, az iparos és a kereskedő osztály között oly válaszfal léteznék, mint nálunk! Ha a mi földbirtokos, kereskedő s iparos osztályunkat vesszük, mindegyiket a maga egészében, a kettőnek szemlélete azt a benyomást teszi ránk, mintha nem is egy nemzetből valók volnának. Ily körülmények között a kettő között alig van közös társadalmi érintkezési pont s így hiányzik a kölcsönös hatás is. Pedig egy államban magas cultura csak ugy és akkor fejlődhetik ki, ha a különféle életfoglalkozásokhoz tartozó osztályok kölcsönös hatással vannak egymásra.

E hiányon kettő segít. Először az, ha földbirtokos osztályunk megszűnik a rög iránt oly előszeretettel viseltetni, hogy ha csak nincs rá kényszerítve, gyermekét sem iparos, sem kereskedői foglalkozásra nem adja. A másik az, ha iparos s különösen kereskedő osztályunk jobban simul a magyar nemzetséghez s nyelvében s szokásaiban iparkodik magyar lenni. Ily átalakulás mellett lehetséges leend a különféle társadalmi osztályok kölcsönös összehatása. És ha még ezekhez járuland az, hogy főrendieink, a kiknek vagy név, vagy vagyon, vagy befolyás jutott osztályrészükül, ez előnyös helyzetüket közhasznú irányban használják ki: társadalmi, gazdasági s közművelődési haladásunk utjai egyengetve vannak.

DOBNER RUDOLF.